



## КЕРАМОЛОГІЧНА КРИТИКА: «ОД МОЛДАВАНИНА ДО ФІННА ВСЕ МОВЧИТЬ»

Українське слово «критика», як відомо, запозичено від грецького слова κριτική — *здатність розрізняти*. Словники іншомовних слів вкладають у нього такий зміст: «Розгляд, аналіз і оцінка явища з метою популяризації передового, кращого (взірцевого) і виправлення недоліків тощо» [4, с.371]. А тепер спробуємо знайти відповідь на запитання: якщо кожну наукову публікацію з керамологічної проблематики вважати маленькою подією, своєрідним явищем (хай і не в науковому житті країни, то, принаймні, у межах дослідницьких інтересів наукової дисципліни), чи помітні в Україні хоча б квалі спроби роботи аналіз і давати оцінку праць керамологів? Відповідь буде негативною. Звідси випливає, що відсутність критики майже автоматично означає відсутність у вчених бажання популяризувати досягнення науки, примножувати її престижність, авторитет, а, отже, й індиферентність до її майбутнього.

Відсутність бажань можна пояснити кількома причинами. Одна з них — у край низький рівень розвитку в Україні наукової дисципліни, обмаль учених, які її репрезентують, тобто відсутність певної «критичної маси вчених», коли їхні особисті дослідницькі інтереси починають співпадати з уподобаннями інших науковців; коли особистий авторитет можна стверджувати лише власними науковими концепціями, оригінальними поглядами, уявленнями тощо. Інший нюанс проблеми — популяризувати, а, отже, і критикувати можна лише тоді, коли є що популяризувати, коли регулярно з'являються наукові праці, пройняті свіжими думками, відкриттями, фактами. В Україні ж на сьогодні склалася ситуація, коли майже всі керамологічні праці, передовсім дисертації, пишуться на старій джерельній базі, а їхні автори, у більшості випадків, тільки систематизують, синтезують думки і здобутки своїх попередників. Нині рідко дослідники гончарства працюють у архівах, виїжджають в археологічні, етнографічні, фольклорні, лінгвістичні експедиції, опрацьовують зарубіжну керамологічну літературу. В результаті — немає поповнення наукової бази новими порівняльними матеріалами, фактами, польовими знахідками.

Від середини 1990-х років в українському народознавстві почало утверджуватися зневажливе ставлення до описових наукових праць, побудованих на основі польових матеріалів. Етнографія, з її превалюванням до описовості, стала ніби вторинною науковою субдисципліною. Услід за європейською традицією, вчені почали говорити про важливість етнологічних досліджень, тобто акцентувалася увага на необхідності теоретичних узагальнень, розробці теорії етносу тощо. Під впливом «єврофільства» та фінансової кризи в Україні майже згорнулися польові дослідження народної культури. І це в той час, коли вона катастрофічно швидко почала нівелюватися, зникати! Для науки втрачається надзвичайно важливий пласт знань про традиційно-побутову культуру українців, яка і в попередні роки вивчалася дуже поверхово. Більш активні студії «в полі» не заохочувалися. Надзвичайно потужна збиральницька діяльність українських етнографів протягом 1900-1920-х років була злочинно зупинена більшовицькими репресіями. Талановиті українські керамологи Євгенія Спаська, Лідія Шульгина, Яків Риженко та інші, як, до речі, і російські вчені, котрі активно досліджували українське гончарство (Марія Фріде), були позбавлені можливості займатися науковими студіями. Відтоді фундаментальні польові обстеження гончарних центрів в Україні не проводилися, що фактично зупинило активний процес формування джерельної бази керамологічних досліджень. Усі наступні вчені лише під різним кутом зору експлуатували загальновідомі джерела 1850-1920-х років. Нові матеріали в науковий обіг майже не вводилися. За таких обставин усі дослідження виходили однотипними, писалися за однією структурною схемою і на сьогодні практично вичерпано можливості ефективного розвитку української керамології на старій джерельній базі. Тому першочерговим завданням керамологів має стати формування потужного інформаційного банку даних про гончарство шляхом активної польової діяльності, опрацювання архівних документів, вивчення іноземної наукової літератури.

Сьогодні в Україні немає наукових рецензій на керамологічні публікації. У періодиці інколи з'являються огляди книг, присвячених гончарству, кераміці, але це окремий жанр журналістики, зорієнтований не на аналіз наукових явищ, а на інформування читачів про певні видання. Складається враження, немовби з усім, що друкується, вчені згодні. Насправді ж, у країні й досі живе звичка тоталітарно-репресивної епохи займатися науковими дослідженнями в стані «умовкання», коли будь-яка критика, висловлення власної точки зору вважаються достатньо ризикованою справою, а часто й просто небезпечною для наукової кар'єри. У підсвідомості вчених дамокловим мечем живе більшовицька традиція критики класових ворогів, коли критичні виступи стають не інструментом з'ясування істини, а засобом знищення носіїв цієї істини. Так, у радянській науці заохочувалося розвінчання «буржуазного націоналізму», «американського імперіалізму» і тому подібних «ізмів». Цих критиканських опусів було достатньо, щоби стверджувати про існування «наукової критики» компартійного кшталту. Рецензії писалися або з метою знищення авторів рецензованих праць, або ж задля їх звеличення. Усі вони були замовними: перші з'являлися за директивами ідеологічних відділів парткомів, другі — частіше на прохання самих авторів. Таким чином, за словами видатного українського вченого, професора Володимира Овсійчука, «мимоволі заохочувалася поверховість, стереотипи банальних оцінок, терпимість до нахальної кон'юнктури, а з нею повне примирення з посередністю, що часто відзначалася державними преміями» [2, с.594].

Продовжує існувати й гібрид огляду і рецензії, коли, задля годиться, називаються кілька малозначущих помилок, а більш суттєві недоліки делікатно замовчуються. Така початкова форма критицизму практикується частіше в середовищі вчених, які готуються захищати докторські дисертації, отримувати чергові вчені звання тощо. Внутрішні спонуки подискутувати з іншими дослідниками, висловити власну точку зору на ті чи інші проблеми з'являються нині дуже рідко. У результаті, серед керамологічних публікацій 1950-1990-х років немає жодної, яка б була присвячена ґрунтовному аналізу змісту написаного. Вкрай актуальною уявляється проблема відродження повноцінного наукового критицизму, несумісного з безпринципним, догідливо-байдужим ставленням до фактів, положень, міркувань, гіпотез, концепцій, які висловлюють учені-колеги на різних наукових форумах, у друкованих виданнях, інших засобах масової інформації.

Наявність керамологічної критики, рецензування наукових публікацій є ознаками високого рівня наукового потенціалу дисципліни, розвиненої конкуренції серед учених у відстоюванні власного оригінального бачення шляхів розвитку тих чи інших явищ, процесів, тлумачення певних фактів, що в цілому проявляється в конкурентноздатності і пріоритетності національних наукових шкіл. Багатоаспектний аналіз авторських точок зору на різні питання розвитку гончарства є одним із найефективніших шляхів забезпечення результативності пошуків. Без принципової зацікавленої наукової критики все помітнішими стають ознаки стагнації наукової дисципліни. Критика необхідна для оздоровлення науки, для її самоочищення від усього помилкового, поверхового, адже най-

менша фальш, породжена безвідповідальним ставленням ученого до своєї професії, дуже швидко переростає у фальсифікацію, яка унеможливує поступальний рух дослідницької думки.

Про кераміку, гончарство нині пишуть здебільшого журналісти, краєзнавці, письменники, інженери, які нерідко тільки й бачили, як працює мистець за гончарним кругом. Статті учених в масових періодичних виданнях трапляються дуже рідко. З року в рік накопичуються хибні («любительські») уявлення, помилкові твердження про різні вияви функціонування гончарської культури різних часових і географічних параметрів. Ці спотворені (фальсифіковані) дані фіксуються в науковій і науково-популярній літературі, довідкових виданнях, підручниках. Небезпека полягає в тому, що вони поступово стають джерелами, на які посилаються молоді дослідники гончарства. Так, більшість сучасних публікацій про гончарство, у тому числі й енциклопедичного характеру, ґрунтуються на узагальнюючих мистецтвознавчих працях 1950-х-1970-х років, у яких було зроблено багато помилок (ідеологічних, дослідницьких, редакторських), які ніколи і ніким не були критично проаналізовані, а, отже, і не спростовані й донині. Сучасні ж дослідники, які беруться писати про гончарство, внаслідок обмежених фінансових можливостей, рідко бувають у етнографічних експедиціях до гончарних центрів, не спостерігають за роботою гончарів у стаціонарних умовах. Вони знають про гончарство переважно з праць своїх попередників, запозичаючи у них фрагменти текстів разом з помилками, бо власні знань ще недостатньо для критичного аналізу прочитаного. Найбільше неточностей і помилок тверджень у сучасній науковій і науково-популярній літературі трапляється в працях мистецтвознавців та археологів, які торкаються керамологічних питань. Це закономірно, оскільки дослідженням гончарства нині в Україні займаються здебільшого мистецтвознавці, а археологи часто беруться аналізувати керамічні матеріали з розкопок, маючи елементарно-примітивні уявлення про особливості технологічного процесу гончарного виробництва та роль і місце гончарства в етнічних культурах.

Сучасні захисти дисертацій з керамологічної проблематики перетворилися на своєрідні наукові «тусовки» з націленістю на самохизування, а не на ґрунтовний аналіз положень, які виносяться на захист. Останнім часом серед рецензій на дисертації чи автореферати помітно переважають відгуки художників, архітекторів, музейних працівників, мистецтвознавців, які фахово не займаються науковими дослідженнями, про гончарство мають тільки загальні уявлення, а тому неспроможні зробити ґрунтовний аналіз дисертаційної роботи. Внаслідок цього майже всі відгуки постають суцільною компліцією з авторефератів дисертантів. Відповідно й серед офіційних опонентів нерідко трапляються першокласні фахівці в певній ділянці наукових знань, яких, проте, з керамологією пов'язують лише певні загальнотеоретичні уявлення; конкретикою керамологічних досліджень, специфікою функціонування гончарних осередків і роботи гончарів, основами професійних ремісничих знань вони не володіють, а тому й критичного аналізу положень дисертації зробити не можуть. У результаті, все, що подається до захисту, одного щасливого для пошукача дня схвалюється і забувається разом із дисертацією. Молоді кандидати наук, які краще за інших колег знають вади свого дослідження, не поспішають його публікувати без серйозного доопрацювання. Як наслідок — в Україні дуже довго не з'являються монографії, створені на основі кандидатських дисертацій. Донині не опубліковано окремими книгами результати досліджень археолога Сергія Рижова (1999); мистецтвознавців: Василя Гудака (1985), Ростислава Шмагала (1992), Олени Клименко (1995), Агнії Колупаєвої (1999), Романи Мотиль (2000), Олега Слободяна (2001); філологів: Марії Кривчанської (1954), Ніни Левун (1983), Валентини Бережняк (1996), Любові Спанатій (1997)\*.

Ще один дуже важливий момент: хто кого може критикувати і які наслідки критицизму можуть бути для того, хто відважиться на такий крок? Зрозуміло, що пошукачі наукових ступенів, якщо й бачать помилки своїх наставників, скромно мовчать, сподіваючись заговорити після успішного захисту. Отримавши диплом кандидата наук, вони задумуються про майбутнє докторство, а, отже, і на цей період накладається табу на критику старших та й і з колегами полеміка видається недоречною (як каже мій приятель-учений, «щоб не робити собі гірше»). Отож, виходить, що всі надії в розвитку керамологічної критики покладаються на докторів, але саме їх і не вистачає.

Наприкінці 1980-х років до усвідомлення важливості критичних виступів, одним із перших серед керамологів, прийшов доктор мистецтвознавства, професор Юрій Лашук. Цьому сприяли й процеси демократизації українського суспільства і розпад російсько-радянської імперії. Щоправда, більшість публікацій вченого в цьому напрямку або не пов'язані з гончарством, або представляли полеміку з іноземними керамологами й істориками мистецтва, яких «прагнув застерегти... від тенденційних ідеологічних та політичних спекуляцій» [1, с.141].

Наприкінці 1990-х років усе частіше почала говорити про актуальність наукової критики ще один український керамолог, доктор мистецтвознавства, професор Фаїна Петрякова; і не тільки говорити, а й виступати на

\* У дужках зазначено рік захисту дисертації

наукових форумах, у періодиці з критичним аналізом керамологічних публікацій, сучасного стану українського мистецтвознавства. Щодо цього програмно-показовою може бути хоча б її стаття «Наука як важливий чинник відродження визначних центрів народної художньої культури» [3]. Зокрема, Фаїна Петрякова писала: «Здесь нужно снова-таки сказать прямо: молчание современных искусствоведов по поводу многочисленных публикаций «романтиков» второй половины XX ст. весьма затянулось. Давно пора честно отмежеваться современной науке от обмана, лжи, подставок и перекрашивания в модные на то или иное время цвета идеологического толка... Короче! Нужен нелицеприятный, критический анализ всех материалов советского времени... Разумеется, анализ должен быть честным, верифицированным. Только на основе таких принципов представляется возможным создание, как реалии XXI века, украинской науки о народном искусстве Украины» [3, с.76-77]. На жаль, передчасна смерть обірвала зусилля Фаїни Сергіївни, спрямовані на «оздоровлення» українського мистецтвознавства і керамології. Маємо ще один тупик на шляху розгортання керамологічної критики, вихід з якого бачиться один — усіляко сприяти підготовці докторів наук з керамологічної проблематики.

До цивілізованого сприйняття критики українські вчені не привчені, а тому віддякою їй авторам нерідко є недоброзичливе ставлення з боку колег. Фаїна Петрякова не раз говорила про те, що її всюди «витісняють» і навколо створюється вакуум спілкування. І це за умов, коли й самі критичні статті даються шляхом довгих суперечливих роздумів. Ось, наприклад, фрагмент останнього листа Фаїни Петрякової:

«Шановний Пана Олесь!

Давно, дуже давно почала писати Вам листа! У грудні... потім переписала у січні... Й знову не відправила: адже був-таки малопримний сюжет: про все розповідь рецензія, що додається...

Хотіла Вам передзвонити, щоб дізнатись щодо долі моєї статті про Волокитин (?), про той Опус, що я писала на конференцію 2001-го року...

Якщо Ви відмовились від них, то напишіть! Щиро й відверто. Ви ж знаєте, як це важливо в наш суперагресивний час...

2.3.002

P.P.S... Між іншим, я з ним порадила по телефону щодо рецензування тої (леле! нікчемної статті)».

Отож, наукова критика потребує високого фахового рівня знань і не менших зусиль, роздумів, переживань, аніж написання чергової (пianoвої) статті.

**Життєздатність керамології — в її точності, достовірності, адекватності історичним реаліям та в імунітеті до наукоподібної міфотворчості, яка впродовж останнього десятиліття заповнила українські історичні науки. Якщо ми в національному масштабі рішуче заявили, що хочемо мати сучасного рівня українську керамологію, мусимо ще й забезпечити розвиток керамологічної критики. Це неодмінна умова розгортання фундаментальних наукових студій, спрямованих на одержання нових знань про закономірності виникнення й розвитку гончарства, його роль і місце в традиційно-побутовій і сучасній культурі українців та інших етносів. Забезпечити пріоритетні позиції України в світовій керамологічній думці можна, тільки взявши на знамено нашого поступу закличні слова Українського Пророка:**

«...Та читайте

Од слова до слова,

Не минайте ані титли,

Ніже тії коми,

Все розберіть... [5, с.261]

1. Лашук Юрій. *Покутська кераміка*. — *Опішне: Українське Народознавство*, 1988. — 160 с.; іл.
2. Овсійчук Володимир. *Стан мистецтвознавства в Україні // Народознавчі зошити*. — 1999. — №5. — С.593-597.
3. Петрякова Фаїна. *Наука як важливий чинник відродження визначних центрів народної художньої культури // Українська керамологія: Національний науковий щорічник*. 2002. — *Опішне: Українське Народознавство*, 2002. — Кн.2. — С.74-78.
4. *Словник іншомовних слів / За редакцією О.С. Мельничука*. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1975. — 776 с.
5. Шевченко Тарас. *Кобзар*. — К.: Дніпро, 1977. — 600 с.